

Ósz Sándor Előd

Éneklőpulpitusok a Hunyad–Zarándi Református Egyházmegyében

1. Az éneklőszékről általában

Ósz Sándor Előd a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet végzős hallgatója. Megjelent a Református Szemle 2003/6. számában.

Már a reformáció századában vita tárgyát képezte a hangszerek istentiszteleti használata. A kérdésben különbözött a reformátorok álláspontja is. Luther például megengedte, sőt javallotta a hangszeres egyházi zenét, és a gregorián dallamokat beemelte a *Deutsche Messe*be.¹ Ezzel szemben a szintén zeneértő Zwingli erős kifejezéssel ítélte el minden hangszeres egyházi zenét (macskanyávogásnak nevezte azokat), és száműzte mind a hangszeres, mind a vokális zenét a zürichi Grossmünsterből. Kálvin a két ellentétes álláspontot próbálta áthidalni: szorgalmazta a zoltárok templomi éneklését, de a hangszereket és a gregorián zenét kitiltotta a templomból.² A magyar reformáció ebben a kérdésben Kálvin és a Luther álláspontját próbálta ötvözni. Az 1567-ben elfogadott *Debreceni Hitvallás* XVII. cikkelye így fogalmaz: *Az éneklést, mint a tudománynak, buzdításnak és isteni tiszteletnek részét, a Szent Írás szerint bevesszük. [...] De úgy, hogy megértett nyelven énekeljenek. [...] A hitformát, imákat vagy angyali énekeket, antifónákat kegyesen énekelni lehet.* A római egyház gregorián énekkincsét tehát —Lutherhez hasonlóan— átmentették, de a hangszeres templomi zenéről egyértelműen elmarasztalóan nyilatkoztak: *Az Antikrisztus táncoltató miséjéhez alkalmazott hangszereket pedig, a képekkel együtt, kihányjuk, mivel azoknak semmi hasznok nincsen az egyházban, sőt jelei és alkalmi a bálványozásnak.*³

Mindmáig megválaszolatlan kérdés, hogy Erdélyben volt-e egyáltalán olyan zsinati határozat, amely kitiltotta volna az orgonát a templomokból. A kutatók általában az 1619-es küllővári zsinat Bethlen Gáborhoz intézett felterjesztésének 12. pontjára hivatkoznak, amely száműzött minden hangszert az istentiszteletről, kimondván, hogy: *Az igaz paenitentiatartás Isten előtt való szívbeli alázatosságot kíván, a muzsikaszerszámok pedig, úgymint lant, hegedű, vergina, dob, cimbalom [...] nem alázatosságnak, hanem testi bátorságra való vetemedésnek, paenitentia tartatlanságának jegye, az Isten haragjának pedig gerjesztő eszköze.*⁴ Mind Dávid István,⁵ mind Csáki Árpád⁶ úgy értelmezték ezt a végzést, mint az orgona kitiltását templomainkból, jóllehet itt nem volt egyébről szó, mint

¹ Hans Klotz: „Die kirchliche Orgelkunst”. 784.

² Uo. 783.

³ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. 574.

⁴ Illyés Géza: *Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései*. 34.

⁵ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. 14.

⁶ Csáki Árpád: „Szendrei József, az ismeretlen 18. századi orgonakészítő”. 108.

országos böjt meghirdetéséről, és a lakodalmas zene valamint a farsangolás általános visszaszorításáról.⁷ Nincs tudomásunk olyan, az 1567-es debrecenihez hasonló zsinati végzésről, amely kitiltotta volna az orgonákat a templomból, de az 1760-as magyarigeni zsinat egyik határozatában úgy tekintett az orgonaépítésre, illetve az orgonamuzsikára, mint az *újságokon kapdosó emberi elme nyughatatlanságának* egyik szüleményére.⁸ Joggal feltételezhető tehát, hogy a XVI. században az erdélyi templomokból is kikerültek, vagy legalább azokban is elnémultak az orgonák.

A gyülekezet éneklését azonban valamiképp vezetni kellett. Így —talán éppen szükségmegoldásként— kapott kiemelt helyet református (és unitárius) templomainkban egy középkori eredetű liturgikus berendezési tárgy, az éneklőszék vagy éneklőpulpitus, és lett mintegy két évszázadon át meghatározó szerepe a protestáns liturgiában. Az előénekes vagy a kántor a pulpitus mellől irányította, „*modulálta*” a gyülekezet éneklését.

Az utóbbi években az egyre szélesedő egyházzene-történeti kutatásoknak köszönhetően a szakma kezd figyelni az éneklőpulpitusokra. A *Magyar Egyházzene* című folyóirat 2000/2001 évfolyamának 4. számában Dávid László egyháztörténész⁹ és Dávid István orgonaművész közölt¹⁰ két értékes tanulmányt erről a ma már ritkaságszámba menő templomi bútordarabról, vitát indítva az „éneklőszék litugikai rehabilitálásáról” is.

2. A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye

A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye mind fekvését, mind történetét tekintve sajátos helyet foglal ez erdélyi egyházmegyék között. A reformáció idején a vidék lakossága már nagyrészt román volt, csak a Maros-völgy néhány települése és a Cserna völgyének falvai nevezhetők egységesen magyar közösségnek. A Zaránd megyei, illetve a Hátszeg-vidéki eklézsiák már ekkor kevés tagot számláltak, és csupán az áldozatkész patrónusoknak köszönhetően tarthattak lelkipásztort, helyenként iskolamestert. Mindezek ellenére az egyházmegye a XVI. században a reformáció egyik legerősebb bástyája volt.

Ez egyházmegye legkorábbi ránk maradt vizitációs jegyzőkönyvének első oldalára 1686-ban 37 gyülekezet nevét jegyezték be,¹¹ a XVIII. század második felére az eklézsiák száma 29-re,¹² mára már 16-ra apadt¹³ (a 16 gyülekezetből

⁷ A zsinat Bethlen Gáborhoz címzett felterjesztésének teljes szövegét lásd Illyés: *i.m.* I. 29–36.

⁸ Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* 81.

⁹ Dávid László: „Az éneklőszék”. 431–434.

¹⁰ Dávid István: „Kiegészítések és következtetések Dávid László «Az éneklőszék» című cikkéhez”. 435–438.

¹¹ Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában B/4. Jegyzőkönyvek (A továbbiakban: HuZaL Jkv.) I/1. 1–2.

¹² Benkő József: *Transsilvania specialis* I. 505–506.

¹³ Útjelző. *Az Erdélyi Református Egyházkerület évkönyve 2000.* 258–259.

mindössze tíz szerepel a XVII. századi felsorolásban, a többi hat a XX. század iparosítási folyamatainak eredményeképpen jött létre). Talán nem szónoki túlzás, ha az elmúlt két évszázadot a hunyadi gyülekezetek nagy romlása időszakának nevezzük. Ez a nagy romlás, a mintegy húsz elnéptelenedett és számos, az elnéptelenedés határán lévő gyülekezet, kétségtelenül az erdélyi reformátusság történetének egyik legnagyobb vérvesztése. Ezek a gyülekezetek azonban a történelem bűvárai számára feneketlen kincsesbányák, egyháztörténeti kövületek, hiszen itt két évszázada mintha megállt volna az idő: a templomok —az ártó kezek, vagy a tudatlanság rombolásait kivéve— nem szenvedtek semmilyen változást, őrzik a XVIII. vagy XIX. századi jellegzetes templombelsőket.

3. A hunyad–zarándi éneklőpulpitusokról

A fenti megállapítások vonatkoznak a liturgiátörténetre, az istentiszteleti éneklésre, ezen belül az éneklőpulpitusokra is. A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye 1686 és 1807 között lejegyzett vizitációs és parciális zsinati jegyzőkönyvei (mintegy 2000 oldal), valamint a dévai, hosdái, lozsádi és rákosdi egyházközségek levéltárainak XVIII. századi anyaga arról tudósít, hogy a XVIII. század utolsó évtizedeiben még tizennégy gyülekezet rendelkezett éneklőpulpitussal. (Lásd alább a megfelelő források gyülekezetek szerinti közlését!) Ez a szám már önmagában jelentős, hiszen a levéltári forrásokból ismert pulpitusok számát 37-ről¹⁴ 51-re emeli. Az átvizsgált iratok azonban az éneklőszékek pusztá említésén túl több értékes adatot közölnek azok használatára vonatkozóan is.

Kérdés, hogy a templom melyik részén állt a pulpitus, honnan irányította az éneklést a mester. A németországi lutheránus templomokban a kórus vette körül, és tudjuk, hogy a kezdeti időkben a szentélyben, az oltár előtt, később pedig az orgonakarzaton állt.¹⁵ Dávid László szerint a *templom piacán, többnyire a szószék előtt állott* a könyvtartó állvány.¹⁶ Egy 1746-ban tartott dévai vizitáció ellenben arról tudósít, hogy a gyülekezet tagjai között szóváltásra adott okot a *pulpitusnak chorból a templom közepibe való lehozása*.¹⁷ Hosdátton pedig 1776-ban a gyülekezet egyik áldozatkész tagja *új chorst* készített az éneklőmester és a gyermekek számára.¹⁸ Valószínű, hogy a pulpitusnak nem volt hivatalosan kijelölt helye a templomban: a helyi szokások, a szószék vagy a karzat helye határozta meg az énekvezér helyét is.

Szintén kérdés, hogy a mester csupán előénekes volt, aki hangjával vezette a gyülekezet éneklését, vagy volt valami más feladata is. Az 1799-ben tartott

¹⁴ Dávid L: *i.m.* 431–432., Dávid I: *i.m.* 435–437.

¹⁵ Walter Blankenburg: „Der mehrstimmige Gesang und die konzertierende Musik“. 705–706.

¹⁶ Dávid L: *i.m.* 431.

¹⁷ Dévai Református Egyházközség levéltára F/40. 1.

¹⁸ HuZaL Jkv. I/3. 148.

vajdahunyadi vizitáció talált az éneklőpulpituson egy 1719-ből származó, halcsontból készített, ezüstfoglatatú *kántori virgát*, amelyet 1810-ben újra számba vettek, de foglatatát már nem találták meg¹⁹ (valószínű, hogy ekkor még használták). E kántori pálcának a pulpitusral együtt nyoma veszett, de a Debreceni Református Egyházkerületi és Kollégiumi Múzeum történeti osztálya megőrizte a Debrecen-kistemplomi és a Sárándi gyülekezetek kántorpálcáit, amellyel —Fekete Csaba szerint— az ének taktusát üthették a karzat szélén.²⁰ Az 1746-os dévai és az 1790-es algyógyi vizitáció azon végzései, amelyek kitiltották az ülöszeket az éneklőszék mellől, illetve kötelezték a mestert, hogy fennállva énekeljen, arra utalnak, hogy az előéneklésen kívül más feladata is volt. Érdekes az ilyen irányú algyógyi végzés indoklása: *hogy a kösség a modulatiores vigyázhassan*.²¹ Kérdés, hogy a jegyző mit értett moduláción. Pápai Páriz Ferenc szótárában jelentése *éneklés*, de valószínű, hogy a fenti szövegösszefüggésben az ének ritmusának irányítását jelentette.

Érdekes adatot őrzött meg az 1778-as nagyklopotivai vizitáció jegyzőkönyve. A gyülekezet egyik tagja panaszt emelt a lelkész ellen, mivel az nem tette ki az énekelte *soltár* számát a pulpitusra. A vizitáció kötelezte a (valószínűleg kántori feladatokat is betöltő) prédikátort, hogy *tartassék meg a régi praxis, hogy előre a szám tétessék ki a pulpitusra, melyből akármikor érkezzék a hallgató, tudhassa meg, mellyik zsoltár énekeltetik*.²² A pulpitus tehát betöltötte az énekmutató tábla szerepét is.

4. Az orgona elterjedése, a pulpitusok kiszorulása

A XVIII. század közepén már megjelentek az erdélyi református templomokban az első orgonák. Így az éneklőpulpitusok fokozatosan kiszorultak az istentiszteletről, vagy —szerencsésebb esetben— megváltozott a szerepük. Az orgonaépítési láz az egyházmegyében először a dévai egyházközséget kerítette hatalmába. 1778-ban vásárolták meg 200 rajnai forintért²³ a hátszegi barátok²⁴ 6 *mutatiojű* orgonáját, amely célra Gulátsi Pál adományozott 130 vonásforintot.²⁵ Nem sokkal ezután, 1795-ben a brádi eklézsia vásárolt orgonát 125 forint 7 dénárért.²⁶ Valószínű, hogy előzőleg ez a hangszer is más helyen állott, mert javítására 1802-ben 124 forint 36 dénárért költöttek.²⁷ A rákosdi

¹⁹ HuZaL Jkv I/5. 344–345.

²⁰ Fekete Csaba: „Éneklés tilalma?” 323.

²¹ HuZaL Jkv I/4. 117.

²² HuZaL Jkv I/3. 227–228.

²³ HuZaL Jkv I/3. 264.

²⁴ Dávid: *Orgonák* 70.

²⁵ HuZaL Jkv I/3. 264.

²⁶ HuZaL Jkv I/5. 28.

²⁷ HuZaL Jkv I/5. 656. Ezt az orgonát Dávid István erdélyi orgonaleltára nem említi.

templom számára 1818-ban vásároltak orgonát,²⁸ az egyházmegye többi gyülekezete pedig csak a XIX. század végén, a XX. század elején vásárolt vagy építtetett magának orgonát.

5. Két fennmaradt éneklőpulpitusról

Valószínű, hogy a kisebb gyülekezetek —nem lévén anyagi fedezetük orgona építésére— még sokáig használták az éneklőpulpitust. Így maradt fenn napjainkig a marosillyei és az őraljaboldogfalvi templomokban az éneklőpulpitus.²⁹

A marosillyei egyházközség pulpitusát az utóbbi években két lécs felszegezésével énekmutató táblává alakították, és kék olajfestékkel mázolták le. Megkaparva az olajfestéket, látható, hogy eredeti alapszíne barna volt. Készítésének dátumát nem ismerjük, az olajfesték leoldása után talán fény derülhet arra is, ellenben finom faragása XVIII. századi eredetre utal. A falu középkori templomát 1749-ben a *pápista possessoratus* elfoglalta, a reformátusok közel ötven évig egy *vesszőből font oratóriumocskában* tartották az istentiszteleteket, majd 1797-ben új kőtemplomot építettek.³⁰ Az 1802-ben tartott vizitáció alaposan felmérte a templomot, és leírta újonnan készült berendezési tárgyait is,³¹ éneklőpulpitusról ellenben nem esett szó. Az 1781-es,³² illetve az 1795-ös³³ vizitáció jegyzőkönyve említi egy pulpitusra való kENDŐT, tehát éneklőszéknek lennie kellett az oratóriumban. Ezt vihették át az újonnan felépült templomba, és ezért nem említette az újonnan készített berendezési tárgyak sorában az 1802-es egyházlátogatás jegyzőkönyve.

Az őraljaboldogfalvi éneklőszék —a marosillyeiéhez képest— előkelő helyen, a középkori templom szentélyében található és eredeti színeiben pompázik. Felirata készítési dátumát is elárulja: *A[nno]o D[omi]ni 1806 EREXIT SPECTABILIS ac G[ene]rosus D[omi]nus Martinus Fóris De Zilah*. A pulpitus érdekessége, hogy a könyvtartó részéből kiemelkedik egy énekmutató tábla *DITSÉRET* felirattal. Hasonló táblával rendelkezhetett a fent említett nagyklopotivai pulpitus is, és erre kellett a kántornak vagy a lelkésznek kitennie a *zsolttár számát*.

A két pulpitus sorsa megpecsételődni látszik, hiszen Marosillyén ma már nem él egyetlen református lélek sem, az őraljaboldogfalvi szórványgyülekezet pedig mindössze 14 lelkével a teljes elnéptelenedés szélén áll. Jó volna, ha ezek a *liturgia- és zenetörténeti kövületek* biztonságosabb helyre kerülnének, és lehetőség nyílna restaurálásukra is.

²⁸ Dávid: *Orgonák* 122.

²⁹ A szakma jelenleg négy éneklő pulpitust tart számon, az abásfalvi és a nyárádszentlászlói unitárius templomokban, a kolozsvári Unitárius Püspökség épületében, és egyet a marosvásárhelyi református vártemplomban. (Dávid L.: *i.m.* 432.)

³⁰ HuZaL Jkv I/5. 284.

³¹ HuZaL Jkv I/5. 622–625.

³² HuZaL Jkv I/3. 404.

³³ HuZaL Jkv I/5. 5/a.

Függelék

Az alábbiakban tételesen, gyülekezetek szerint közöljük a Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye 1686 és 1807 között írt vizitációs jegyzőkönyveinek éneklőpulpitusokra vonatkozó adatait.

1. *Algyógy*

1790. A ludi magister gyakorta leülve énekelvén a pulpitus mellett, többé azt nem fogják szenvedni.

Végezi azért a Szent Visitatio: [...] Igaz az is, hogy az éneklőpulpitus arra való, hogy amellet a praeceptor fennállva énekeljen, hogy annyival is inkább éneklésében a kösség a modulatioa vigyázhassan. Illő léssen annak okáért, hogy ekklezsiánknak közönséges szokása szerint scholae rector őkegyelme magát a közönséges szokáshoz alkalmaztassa.³⁴

2. *Alpestes*

1780. A nagyobb ládában a nemes ecclesianak clenodiumi tanáltattak eszerint: [...] Pulpitusra való kendő numero 6.³⁵

1782. 5-to Úr asztalához tartozó adparatussai ezen nemes ekklezsiának vagnak ezek: [...] 3. Pulpitusra való kendő numero 6.³⁶

1799. Szent edényei és eszközei: [...] 10. Egy vékony megyszín kréditor, ezüst cánklival prémezett abrosz, fakó szín kanafác bérléssel készülve. [...] 12. Esmét olyan színű s készületű pulpitusra való. [...] 20. Egy pulpitusra való gyapott gyolcs, végei zöld és sárga sellyemből kivarrott virágokkal, ezekkel a rajta lévő betűkkel: BUDA JULIA KÉSZÍTETTE. 1752. 21. Más, pulpitusra való, ezüst, arany és sellyem apró cifra virágokkal kivarrva. 22. Egy más, pulpitusra való, körül sellyemvirágos, de oláhos forma varrással.³⁷

3. *Brád*

1796. 21-szer Az úrasztala készületei ezek:[...] 8. A prédikálló szék takarója, melly titulus Brádi Sámuel úr és felesége, Makrai Anna ajándéka. 9. A pulpitusra való. Ugyanazoké.³⁸

4. *Déva*

1746. *Deliberatum* 3. Lévén nagy controversia tekintetes nemzetes Kozolyi József és Beniamin uraimék és a tekintetes nemes ekklezsia között a pulpitus-

³⁴ HuZaL Jkv I/4. 116–117.

³⁵ HuZaL Jkv I/3. 290.

³⁶ HuZaL Jkv I/4. 22.

³⁷ HuZaL Jkv I/5. 320–321.

³⁸ HuZaL Jkv I/5. 34.

nak chorusból a templom közepibe való lehozása iránt, a Szent Visitatio előtt megegyeztettek egyenlő akarattal, hogy amint most mielőttünk annak helye disponáltatott, ott maradjon, pro hic et nunc, ülőszék mellette ne légyen.³⁹

5. Hátszeg

1796. A szent edények és eszközök ezek: [...] 23. Egy nagy lenvászon, pulpitusra való kendő, fekete nyomtatással, széles csipkekötésbe szegve.⁴⁰

6. Hosdát

1776. 6-to Örömmel szemléli a Szent Visitatio ezen nemes ekklezsiának temploma körül tett épületeket, mellyek közzül a templomban lévő újj chorust az éneklőmester s gyermekek számára titulus Gálffi Lázár uram egyedül maga költségén készitetett (légyen kedves az Úr előtt).⁴¹

1799. 7-szer Szent edényei: [...] 26. Egy pulpitusra való kék mor, szélein arany cánkliba szegve. [...] 29. Egy pulpitusra való széles fejr rojtos és kötéses végű kendő.⁴²

1804. Erogált: [...] g. A pulpitusért és apró számok csinálásáért dr. 72.⁴³

7. Körösbánya

1796. Szent edényei s eszközei: [...] 10. Egy pulpitusra való, selyemmel varrott kendő.⁴⁴

8. Kriscsor

1767. Novae accessiones: Egy fejr gyolcs fekete selyemmel varrott pulpitusra való kendő, tekintetes Kováts Lórintz Susánna, tekintetes karátsonfalvi Tot Miklós uram hitese társa ajándéka anno 1767.⁴⁵

9. Lozsád

1728. Losádi Farkas Sámuel egyházi uram ratioja. [...] 17. Az éneklőszéken egy kék selyemmel varrott kendő.⁴⁶

1761. In erogatis: [...] A pulpitus megigazításáért dr. 28.⁴⁷

³⁹ Dévai Református Egyházközség Levéltára F/40. 1.

⁴⁰ HuZaL Jkv I/5. 255.

⁴¹ HuZaL Jkv I/3. 148.

⁴² HuZaL Jkv I/5. 362.

⁴³ HuZsL Jkv I/5. 760.

⁴⁴ HuZaL Jkv I/5. 70.

⁴⁵ HuZAL Iratok 8. sz. 10.

⁴⁶ Lozsádi Református Egyházközség Levéltára. Régi iratok. 1. sz. 1.

⁴⁷ Lozsádi Református Egyházközség Levéltára. Számadások 5. sz. 2.

1782. 7-mo Úr asztalához tartozó adparatussai vagynak ezen nemes eklézsiának ezek: [...] 14. Pulpitusra való arany varrásos kendő. [...] 16. Egy pulpitusra való kendő.⁴⁸
1796. Szent edényei: [...] 28. Két hitván kendő, éneklőpulpitusra való.⁴⁹

10. *Marosillye*

1781. Az Úr szent asztalához való apparatusok ezek: [...] 5. Egy pulpitusra való kiseded kendő.⁵⁰
1795. 14-szer Ingó javait, s szent edényeit vévén számban a Szent Visitatio ezen eklézsiának, ilyen formában találta: [...] 15. Vagyon még egy pulpitusra lévő hitván kendő.⁵¹

11. *Nagyklopotiva*

1772. 2-o Demonstratio spectabilis domini Johannis Pogány, tanquam primarii ecclesiae curatoris:
[...] Ebből asztalosnak templombéli székek csinálásáért, ablakramákért, három ajtókéért, pulpitusért, mester székiért, tornác és torony bédeszkáztatásokért s egyéb szükségekre erogált hfr. 33 dr. 48.⁵²
1778. 1-mo. Az eklézsiái szokás szerint kérdés tétettetvén a tiszteletes loci ordinarius minister Borosnyai Lukáts Mihály őkegyelme templombéli szolgálatya, s hallgatóihoz való maga comportantiaja iránt, közönségesen ugyan a nemes ecclesiatól semmi panasz sem adattatott fel, de különösen tekintetes Pogány András úr által adattak bé némely gravaminak, mellyek az eklézsiát közönségesen illetik. Nevezetesen: [...] Említi a praetitulatus úr azt is, hogy tiszteletes loci ordinarius minister őkegyelme a zsoldárt számmal ki nem tévén a pulpitusra, sokszor megesik, hogy akik a zsoldárokbán nem oly jártasok, későbbre jővén éneklés alatt a templomba, meg nem tudhattyák, mellyik zsoldár énekeltek, s nem énekelhetnek. Végezi azért a Szent Visitatio [...] Az éneklés dolgában tartassék meg a régi praxis, hogy előre a szám tétessék ki a pulpitusra, melyből akármikor érkezzék a hallgató, tudhassa meg, mellyik zsoldár énekeltek.⁵³
1796. 1. A szent edények és eszközök: [...] 17. A templombéli pulpituson van egy csipkébe szegett gyolcs fejer kendő.⁵⁴
1802. V. A szent edények s asztalra való abraszok s keszkenők, a pulpituson való kendő s cathedra takaró és a 6 darab könyvek úgy vagynak, mint az

⁴⁸ HuZaL Jkv I/4. 42.

⁴⁹ HuZaL Jkv I/5. 154.

⁵⁰ HuZaL Jkv I/3. 404.

⁵¹ HuZaL Jkv I/5. 5/a.

⁵² HuZaL Jkv I/3. 35.

⁵³ HuZaL Jkv I/3. 227–228.

⁵⁴ HuZaL Jkv I/5. 217.

1796-béli visitatiokor improtecolláltattak pagina⁵⁵ [217, 218] VI. Mindezeknek számbavétele után a Szent Visitatio kötelessége szerint oculálta a parochialis házat és templomot. Azholott is a cathedra takaróját, az azon lévő 6 könyveket, úgy a pulpituson lévő kendőt úgy találta, amint az 1796-béli visitatiokor a protecollumban feljegyeztettek.⁵⁶

12. Rákosd

1745. 6. Négy kendőket. [...] 4-dik a pulpituson lévő vászonkendő, az allya kék fejtővel szőve.⁵⁷
1747. In anno 1747. die 9na Febrarii Istenéhez való buzgó szeretetiből conferált a rákosdi ecclesianak hadnagy Fogarasi Jánosné asszonyom, tekintetes Tisza⁵⁸ asszony [...] egy vékony gyolcs pulpitusra való kendőt, a két végiben három-három virágok kék selyemmel kivarrva.⁵⁹
1761. A rákosdi nemes ecclesia egyházfianak, Jakab Lázárnak keze alá jöttek által az ecclesianak ilyen bonumai specificatio szerént: [...] 6-to Négy kendő. Item a pulpituson a templomban egy.⁶⁰
1795. 1804. Kendők: 1. Egy pulpitusra való kendő, a végei kék selyem virággal. [...] 4. Egy pulpitusra való kendő, végein kék szövés.⁶¹ 5. Egy pulpitusra való gyapot gyolcs fél szél abrosz.⁶²

13. Ribice

1781. 10-o. Az Úr asztalához való apparatusok ezek: [...] 5. Egy pulpitusra való kendő.⁶³
1782. 15-o Úr asztalához tartozó adparatussai vagynak ezen nemes ekklezsiának ezek: [...] 5. Egy pulpitusra való kendő.⁶⁴

14. Vajdahunyad

1781. 8.-o. Az ecclesia ladjában tanáltattak az úri szent vacsorához való készületek, illy renddel: Abrosz numero 9. Pulpitusra való kendő 6.⁶⁵
1799. Szent edényei és eszközei ezek: [...] 17. Egy pulpitusra való fehér gyolcs, recés és selyem virágokkal töltött széles kendő. 18. Egy gyapott gyolcs, sárga, kék s többféle színű selyemvirágokkal a végein kivarrott pulpitusra

⁵⁵ Az oldalszám hiányzik.

⁵⁶ HuZaL Jkv I/5. 537.

⁵⁷ Rákosdi Református Egyházközség levéltára (A továbbiakban: RákosdLvt) IV /22. 1.

⁵⁸ A keresztnév kimarad.

⁵⁹ RákosdLvt IV/22. 2.

⁶⁰ RákosdLvt I/26.

⁶¹ A 4. és 5. számú összekapcsolva és melléírva: *Ezek eladattak.*

⁶² RákosdLvt I/42., HuZaL Jkv I/5. 842.

⁶³ HuZaL Jkv I/3. 400.

⁶⁴ HuZaL Jkv I/4. 39.

⁶⁵ HuZaL Jkv I/3. 318.

való. 19. Más pulpitusra való fejr gyolcs recébe szegett kendő. 20. Egy pulpitusra való, végein lapos recébe szegett kendő, fejr, közepében egy orosz lány vagyon varrva. 21. Végein gazdagon, karmazsin, fejr és kék sellyem varrással való pulpitusra való. 22. Egy fejr gyolcs, igen lapos recével, és a rece közt fejr sellyemvarrással való pulpitusra való, egyik végén fekete sellyemmel ezek a betűk varrva: ARVA BARTSAI ERSEBET. 1733. [...] 38. A mesteri pulpituson vagyon egy kántori virga, halcsontból való, négy helyen ezüst pléhbe foglalva, a kézzel fogható végénél, a második ezüstpléhezésen ezek a betűk vagynak: DESŐ EVA ÉS MARIA EMLEKEZETIRE TSINALTATOT: ANNO 1719. Más oldalán ezek: DESŐ JANOS ATTYOK ÁLTAL. *Nota bene: a 38-ik szám alatt levő virga 4-ik ezüstpléh foglalattját 1810-ben a Szent Visitatio meg nem phattya.*⁶⁶

Könyvészet

- Benkő József: *Transsilvania specialis* I. Bukarest, Kriterion 1999.
- Blankenburg, Walter: „Der mehrstimmige Gesang und die konzertierende Musik”, in *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. Band IV. Kassel, Johannes Stauda-Verlag 1961. 662–718.
- Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Buzogány Dezső és Sipos Gábor bevezető tanulmányával. Kolozsvár 1999.
- Csáki Árpád: „Szendrei József, az ismeretlen 18. századi orgonakészítő”, *Református Szemle* 2002. 107–125.
- Dávid István: „Kiegészítések és következtetések Dávid László «Az éneklőszék» című cikkéhez”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 435–438.
- Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó — Budapest, Balassi Kiadó 1996.
- Dávid László: „Az éneklőszék”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 431–434.
- Fekete Csaba: „Éneklés tilalma?”, *Magyar Egyházzene* IV (1996/1997) 319–324.
- Illyés Géza: *Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései*. Kézirat. 1940–1942. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára.
- Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, Magyar Protestáns Egylet 1881. 574.
- Klotz, Hans: „Die kirchliche Orgelkunst”, in *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. Band IV. Kassel, Johannes Stauda-Verlag 1961. 759–804.
- Útjelző. *Az Erdélyi Református Egyházkerület évkönyve* 2000. Kolozsvár 2001.

A marosillyei református templom éneklőszékének fényképét lásd a 70. oldalon!

⁶⁶ HuZaL Jkv I/5. 344–345.